

del voor de verklaring van de laatmiddeleeuwse agrarische crisis en van de agrarische inzinking van zeventiende-eeuws Frankrijk; 27-28, 97-98) en theorieën (de armoede als 'natuurlijk' en inherent bijproduct van een schaarste-economie, 99 en 215) van de hand te wijzen en herhaaldelijk nieuwe interpretaties aan te hangen (bijvoorbeeld de crisis van de late middeleeuwen was op de eerste plaats een produktiviteitscrisis waarbij de kleine boer door de zware grondrente verstoken bleef van het nodige kapitaal voor de zo onontbeerlijke diepte-investeringen, 28; de groei van de plattelandsindustrie werkte op lange termijn proletariserend (63, 217 en andere). Deze opvattingen zullen ons inziens niet door iedereen in dank aanvaard worden doch in ieder geval de hoop der auteurs wettigen dat discussie dienaangaande kan loskomen. De grote verdienste van het boek ligt bij het feit dat ongenueanceerde en zelfs naïeve visies - waarin in verband met het armoedeprobleem wonderen werden toegeschreven aan de industrialisatie en waarbij een ongebreidelde economische groei als remedie bij uitstek doorging (en doorgaat) om een achterhaald sociaal beleid te compenseren - definitief worden afgeschreven. Ook de vertekening die ontstaat uit globaliserende economische vaststellingen wordt dichtig op de korrel genomen: zo de mobiliteit van het industrieel systeem die in de late middeleeuwen vanuit een macro-economisch standpunt enkel herverdeling van arbeid en reallocatie van kapitaal betekent maar die sociaal gezien op lokaal en regionaal vlak bittere verpauperingsprocessen in gang zette (34 en 217).

Geschreven in een gedrongen, gecondenseerde stijl en voorzien van een bibliografie die een grote vertrouwdheid aantoot met de Europese literatuur, is dit werk, provocatief dikwijls en bijwijlen meer ponerend dan wel bewijzend, eenieder warm aanbevolen.

Erik Aerts

Jan de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies 1600-1979* (Amsterdam: Van Gennep, 1979, 329 blz., f29,50, ISBN 90 6012 410 3).

Alles wat ook maar iets te maken heeft met de voortplanting van onze soort is al sinds mensenheugenis onderwerp van allerlei al dan niet smeugige gesprekken. Als het serieus toe gaat hebben die gesprekken de laatste tijd steeds meer als onderwerp vragen betreffende het voorkomen en afbreken van om welke redenen dan ook ongewenste zwangerschappen. Nu door de ontwikkeling van het vruchtwateronderzoek selectieve abortus tot de mogelijkheden gaat behoren zodat een vrouw, die ontdekt dat haar ongeboren kind van het ongewenste geslacht is, haar gezin via een eenvoudige abortus arte provocatus zal kunnen 'planen'; nu het erop lijkt, dat de abortusdiscussie in Nederland haar (voorlopige?) hoogtepunt nadert; nu de wapens der opponenten tot lancetscherpte zijn gewet en ontwerpen van wet betreffende zwangerschapsonderbreking de leden van de Staten-Generaal zwaar op de maag liggen; nu is het goed dat we in dit boek - de handelseditie van De Bruijns dissertatie - kunnen lezen hoe in de loop der eeuwen de standpunten terzake zijn gevormd en geformuleerd.

Toen Vondel sprak van 'duyvels die de vrucht haers lichaems niet beschermen' zal hij wel hebben gedeut op de wanhopige vrouwen die met behulp van allerlei vieze drankjes en met uitwendig geweld probeerden hun ongewenste zwangerschap te beëindigen. Op medische indicatie toegepaste abortus kwam pas in de negentiende eeuw voor. In 1881 werd abortus in het Wetboek van strafrecht verboden, evenals het tentoonstellen van 'middelen ter voorkoming of verstoring van zwangerschap'. In 1911 werd de wetgeving dienaangaande verscherpt. De rechtse partijen legden toen hun moraliserend standpunt aan andersdenkenden

op in de wet, grotendeels met goedkeuring van socialisten en liberalen, die echter wel kanttekeningen plaatsten. Zo werd de feitelijke vrijheid van abortus die in Nederland tot dan toe had bestaan vervangen door een scherp vervolgingsbeleid. Maar het bewijs dat abortus was gepleegd was moeilijk te leveren. Tot veroordeling van criminele aborteurs is het daarom betrekkelijk weinig gekomen, ook al kon nu worden volstaan met aan te tonen dat een vrouw met middelen of advies was geholpen. De begrijpelijke sfeer van geheimhouding van alle betrokkenen tegenover de politie kan echter niet verhullen, dat er in de twintigste eeuw heel wat zwangerschappen door niet-medici zijn onderbroken. De bekendheid met het gebruik van mechanische middelen zoals de breinaald en de vrouwenspuit, later van chemische abortiva, stelde tal van duistere mensenvrienden in staat de wanhoop van talloze vrouwen op effectieve, lucratieve en gevaarlijke wijze uit te buiten en te verlichten. Pas na de Tweede Wereldoorlog daalde de frequentie van de illegale abortus. In de jaren zestig waren krachten als de industrialisering, de toenemende welvaart, de groei van het onderwijs en van de invloed van de massa-media, de emancipatie van de vrouw, de deconfessionalisering en de introductie van 'de pil' er de oorzaken van, dat de bestaande opvattingen in toenemende mate kwamen bloot te staan aan openlijk uitgesproken kritiek. Betutteling en moralistisch vingerschudden verloren effect. Artsen wilden duidelijkheid over hun strafbaarheid als ze op medische of sociale indicatie aborteerden. De 'maatschappelijke behoefte' aan abortus nam toe en maakte het ongewenst en onmogelijk om de door de praktijk achterhaalde wetgeving te handhaven.

De daling van het aantal geboorten is al ver vóór 1940 aanleiding geweest tot bespiegelingen en publikaties. De door de dreigende onderbevolking verontrusten vonden een gemakkelijke zondebok: de Nieuw-Malthusiaanse Bond. De zeer bescheiden propaganda van die voorloper van onze NVSH werd toen door velen als uiterst verderfelijk ervaren. Omdat de meeste artsen afwijzend stonden tegenover neomalthusiaanse activiteiten en er toch hulp en informatie moest worden geboden was de Bond begonnen met de opleiding van 'deskundigen'. Naar de mening van de tegenstanders bleek daaruit overduidelijk dat de NMB erop uit was abortus te vergemakkelijken. Men moest immers vrezen dat velen, op voorbehoedsmiddelen vertrouwend, zich uit pure liederlijkheid aan seksueel genot zouden overgeven, genietend van de lusten, zonder zich druk te maken over mogelijke lasten. De onbetrouwbaarheid van die middelen en de zorgeloosheid van de gebruikers en gebruiksters zouden tot een toename van de ongewenste zwangerschappen leiden. Daar zouden dan de 'deskundigen' wel even een eind aan maken; die zekerheid zou de zede- en zorgeloosheid maar doen toenemen. En al beweerde de NMB nu nog zo nadrukkelijk dat ze alleen maar ongewenste zwangerschappen wilde voorkomen en dat ze tegenstander was van buitenechtelijk geslachtelijk verkeer en abortus verwierp, men wees schamper op de advertenties van NMB-deskundigen, waarvan 'iedereen' toch wist dat het daarbij om doodgewone aborteurs ging.

Het boek van De Bruijn is een inleidende geschiedschrijving betreffende deze zaken. 'Meer dan een historische schets en een eerste aanzet tot verder onderzoek pretendeert het niet te zijn' (9) stelt hij bescheiden. Desondanks permitteer ik mij een aantal op- en aanmerkingen. Wie weet kunnen ze bij dat nadere onderzoek van nut zijn.

Verschillende zaken komen niet of nauwelijks aan de orde. Zo was er in de kring van de NMB direct al fel verzet tegen het plan om deskundigen te gaan opleiden omdat die best eens aborteurs zouden kunnen worden als ze in geldnood zouden komen te verkeren. Maar de behoefte aan helpers woog kennelijk meer dan die angst. Het effect van de verdinkingen en de verdachtmakingen rondom de advertenties werd onderschat, de kracht van de summere tegenpropaganda overschat. Ik som nog een paar zaken op die meer ruimte had-

den mogen krijgen, me beperkend tot de laatste decennia. Hoe zat het met de mensen die verdacht werden van het plegen van abortus en daarom werden gevangen genomen? Had-den die zich terecht als Nieuw-Malthusiaanse deskundigen aangeprezen of waren de termen die ze na 1911 gebruikten, zoals helderziende of masseur, meer van toepassing? Het lijkt ook zinvol om meer aandacht te besteden aan de ontwikkeling van de standpunten in de buurlanden: daarvan zal best invloed op het denken in Nederland zijn uitgegaan. Ook een systematische analyse van de meningen der persmedia zou interessante informatie kunnen opleveren. En de abortusteams die sinds 1967 in Nederland opereren zullen toch wel tot reacties aanleiding zijn geweest? Ook over de wetsontwerpen die op het moment dat ik dit schrijf zijn ingediend en die De Bruijn in een schema heeft samengevat valt veel meer te zeggen. De auteur heeft meer het descriptieve dan het explicatieve als zijn taak gezien.

Nu kan men opmerken dat mijn kritiek te ver gaat omdat er voor al die zaken geen plaats zou zijn in een inleiding die een enigszins hanteerbaar formaat niet mag overschrijden. Maar De Bruijn heeft zeer veel ruimte gereserveerd voor de beschrijving van de ontwikkeling van de standpunten ten aanzien van anti-conceptie. Dat levert interessante gegevens op, maar de auteur bewandelt er een zijspoor mee, hoezeer ook de ideeën over abortus en anti-conceptie met elkaar samenhingen en -hangen.

De omslagfoto doet vermoeden dat het om een gemakkelijk boek gaat: een vrouw zit zo te zien gelukkig temidden van een groep kinderen van verschillende leeftijd in een ouderwetse kamer. (Merkwaardig eigenlijk, men zou eerder een plaat van akelige medische instrumenten of gereedschappen verwachten!) Maar als de schrijver een groot publiek terwille had willen zijn zou hij latijnse citaten hebben moeten vertalen en de taal van juristen en parlementariërs hebben moeten verduidelijken. Er zijn ook teveel verhandelingen over juridische aangelegenheden in opgenomen om het tot aangenaam leesvoer voor de gemiddelde lezer te maken. Het wordt dunkt mij geen bestseller ook al staan er gruwelijke verhalen in. Die zullen er hopelijk wel toe bijdragen dat waar dat nodig mocht zijn het standpunt van de lezer ten opzichte van abortus genuanceerd wordt. En vooral dat de zaak niet wordt afgedaan met harteloze simplismen zoals die vooral door tegenstanders zijn uitgesproken. Wat kan men nu anders opbrengen dan verbaasd ongeloof bij het lezen van bijvoorbeeld de adembenemende uitlatingen van de Nijmeegse hoogleraar Chr. Raaymakers s.j., die in 1929 niet kon vermoeden hoe hij op zijn wenken zou worden bediend toen hij uitriep: 'Liever oorlog, ziekte, sterfte, proletarisering, hongersnood dan Neo-Malthusianisme?' (126).

Het laatste woord over de geschiedenis van de abortus en de legalisering ervan zal voorlopig nog wel niet zijn gezegd. Wel kan het gesprek nu worden gebaseerd op een belangwekkend en stimulerend boek dat met zijn forse literatuurlijst en het personenregister de lezer een eind op weg kan helpen. Het moment van verschijnen is zeker goed gekozen.

P. D. 't Hart

M. Balzer, *Untersuchungen zur Geschichte des Grundbesitzes in der Paderborner Feldmark* (Münstersche Mittelalter Schriften, XIX; München: Flink, 1978, 856 blz., DM 160.-, ISBN 3 7705 1245 6).

Deze studie is een goed voorbeeld van de in Duitsland met veel succes door Anneliese Krenzlin reeds in 1961 toegepaste methode van *Rückschreibung*. De auteur beperkt zich - in tegenstelling tot mevrouw Krenzlin - tot de zogenaamde *Besitzrückschreibung*. Het gaat hem niet zozeer om de incidentele nederzettings- of perceelsvormen en hun ontstaansgeschiedenis of om de vragen naar bodem en reliëf, als wel om een reconstructie van de bezitsverhoudingen, zowel van de eigenaren (*Obereigentum*) als van de bezitters (*Unter-*